

Redakcija: Algis Mickūnas, Arūnas Sverdiolas, Saulius Žukas
Šį numerį sudarė Arūnas Sverdiolas



Žurnalą parėmė
Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas

Redagavo
Irena Daugirdaitė
Dalia Kizlienė

A. J. Greimo semiotikos ir
literatūros teorijos centras

Maketavo
Eglė Jurkūnaitė

Tekstai:

- © Paulius Jevsejevas, 2011
- © Andrius Grigorjevas, 2011
- © Nijolė Keršytė, 2011
- © Kęstutis Nastopka, 2011
- © Dalius Jonkus, 2011
- © Laura Junutytė, 2011
- © Virginijus Gustas, 2011

John Dos Passos, *Manhattan Transfer*, © Penguin Books, 1987

Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, Paris © Éditions Gallimard, 1945

„Fiction et diction“, *précédé de* Introduction à l'architexte by Gérard GENETTE ©
Éditions du Seuil, 1991 et 2004

Algirdas Julien Greimas, „Pour une sémiotique topologique“, in *Ibid.*, *Sémiotique et sciences sociales*, Paris © Éditions du Seuil, 1976

Vertimai:

- © Vertimas į lietuvių kalbą, Jūratė Skersytė, 2011
- © Vertimas į lietuvių kalbą, Paulius Jevsejevas, 2011
- © Vertimas į lietuvių kalbą, Kęstutis Nastopka, 2011
- © Vertimas į lietuvių kalbą, Povilas Gasiulis, 2011

© Baltų lankų leidyba, 2011

Žurnalas leidžiamas dukart per metus
Adresas: Palangos g. 4, LT-01402 Vilnius

ISSN 1392-0189

TOPOLOGINĖS SEMIOTIKOS LINKUI

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS

1. Įvadas

1. Jeigu iš tiesų yra taip, kad bet koks pasaulio pažinimas prasideda įterpiančiomis pertrūkėmis į tęstinumą, galbūt galima iš pradžių grįžti prie senosios priešpriešos:

plytis (étendue) vs erdvė,

darant prielaidą, kad *plytis*, suvokiamas kaip tįsus ir vienalytis, pilnas natūralių ir dirbtinių objektų, prieinamas mums visais įsilineis kanalais, laikytinas *substancija*, kuri, žmogaus suformuota (pranc. *informé*) ir transformuota, tampa *erdve*, t. y. artikuliuota forma, padedančia atsirasti reikšmei. Erdvė kaip forma yra konstrukcija, kuri atsirenka tik tam tikras reikšmingas „realių“ objektų ypatybes, tik vieną ar kitą iš galimų relevantiškų jų lygmenų. Akivaizdu, kad bet kuri konstrukcija yra nuskurdinimas, atsiradusi erdvė neprilygsta pirmąsiam plyčio turtingumui. Tačiau prarastą konkrečią ir išgyventą įvairovę kompensuoja gausūs reikšmės įgijimai; įsisteigusi *reikšminė erdvė* tampa tiesiog kitu objektu.

2. Užuoat svarstę, kaip atsiranda erdvė – tai būtų beprasmiška, – aptarkime paprasčiausią jos skaidymą. Pirmiausia pastebėsime, kad suvokti kurią nors *vietą* – tai nustatyti jos santykį su kita vieta, apibrėžti ją per santykį su tuo, kas ji nėra. Pirmoji perskyra gali būti arba neapibrėžta:

čia vs kitur,
arba konkretnė:
gaubiamoji vs gaubiančioji.

Vadinasi, tik atskyrus *topinę* erdvę nuo *heterotopinės* erdvės, gali megztis diskursas apie erdvę. Šitaip įsteigta erdvė yra *signifikantas*, pasitelktas tam, kad reikštų kažką kita nei erdvė, t. y. žmogų, kuris yra visų kalbų *signifikatas*. Tada ne tokie svarbūs tampa turiniai, kurie skiriasi pagal kultūros kontekstus ir gali būti įvairiai įvesti pasinaudojus šiuo nuotoliu nuo signifikanto: tai, kad nušalinta gamta priešpriešinama kultūrai, šventybė pasaulietikumui, tai, kas žmogiška, tam, kas aukščiau žmogaus arba mūsų pasaulietinėse visuomenėse miestiskumas kaimiškumui, nekeičia reikšmės statuso, signifikanto ir signifikato sankabos, kuri yra drauge *arbitrali ir motyvuota*: semiozė nustato santykį tarp signifikanto ir signifikato kategorijų, šis santykis privalomai susieja bet kurias kategorijas, kurios sykiu yra įtvirtintos konkrečiame kontekste. Savaimė aišku, kad dvinaris šių kategorijų skaidymas pasitelkiamas tik tam, kad išryškintų minimalias reikšmės sąlygas; kad gali būti įvestos tarpinės erdvės (pavyzdžiui, priemiestis) arba kad transcendentinė erdvė gali būti suprantama kaip priešprieša imanentinei erdvei – taip suprantama paveiksluose, vaizduojančiuose, kaip šventasis Jurgis įkuria miestą. Svarbu pažymėti, jog šios sąlygos susiklosto taip, kad erdvė suvokiama kaip forma, galinti virsti erdvine kalba, kuri „kalba“ apie neerdvinius dalykus panašiai kaip natūraliosios kalbos, sudarytos iš garsų, kalba ne apie garsus.

3. Naiviai įsivaizduodami, kad bet kurį objektą galima vertinti ir tyrinėti arba pagal tai, kas jis yra, arba pagal tai, ką jis reiškia, galėtume sakyti, jog vienaip erdvė konstruojama kaip *mokslinė forma*, kitaip – kaip *semiotinė forma*: pirmoji artikuliuojama pagal formalius skiriamuosius požymius (*caractère discriminatoire*), antroji grindžiama reikšmės pertrūkiais. Taigi galimos dvi topologijos: viena – matematinė, kita – semiotinė. Kad išvengtume terminologinių keblumų ir dviprasmybių, *semiotinė topologija* vadinsime ir erdvinių kalbų aprašymą, ir kūrimą, ir interpretaciją.

4. Vadovaudamiesi prielaida, kad bent viena dvinarė erdvės artikuliacija yra būtina tam, kad susidarytų „kalbamos“ prasmės minimumas, neturėtume pamiršti ir fokusavimo reikšmės. Pavyzdžiui, kai skiriama *čia* ir *kitur* esanti erdvė, ši pirminė artikuliacija grindžiama *čia* žiūra (miestiečio *čia* ne tas pats, kas klajoklio, žvelgiančio į miestą, *čia*). Taigi bet kuris topologinis tyrimas privalo iš anksto pasirinkti savąjį stebėjimo tašką, atskirti *sakymo vietą* nuo *pasakytos vietos*, numatant ir jų samplaikos atvejus. Topinė vietą yra ir vieta, apie kurią kalbama, ir vieta, kurioje kalbama.

5. Erdvinė kalba pirmiausia pasirodo esanti kalba, kuria visuomenė kažką reiškia pati sau. Kad įgytų reikšmę, ji pirmiausia atlieka nušalinimo veiksmą, erdvės atžvilgiu priešindama save tam, kas ji nėra. Šią pamatinę disjunkciją, kuri visuomenę apibrėžia tik neigiamai, vidinė visuomenės artikuliacija papildoma naujomis reikšmėmis. Socialinė gyvenvietės struktūra (tai puikiai parodė Lévi-Straussas) atsiskleidžia per erdvines reikšmes.

Tačiau erdvinė kalba anaip tol nėra vienintelis būdas tokiai *socialinei morfologijai* išreikšti. Neatsitiktinai sociolingvistika, bandydama suklasifikuoti „socialines kalbas“ (tai savotiškos toje pačioje visuomenėje vartojamos pokalbės, kurių skirtumų skalė –

nuo paprastų stilistinių variacijų iki skirtingų natūraliųjų kalbų), naudojasi bemaž tomis pačiomis kategorijomis:

šventa vs pasaulietiška

privatu vs vieša

išorė vs vidus

viršesnis vs žemesnis

vyriška vs moteriška

Jos pasirodo veiksmingos pateikiant ikiindustrinio miesto vidinės sandaros tipologiją ar aptariant erdvių pasiskirstymą kuriame nors erdviniame visete. Čia susiduriame su statiška socialine morfologija, kuri reiškiasi įvairiausiomis kalbomis ar, veikiau, kurią šios kalbos įreikšmina.

6. Tik atsiradus prekybinėms ir pramoninėms visuomenėms buvo išklabinotos pastovios socialinės morfologijos, jas palaipsniui pakeitė judrių socialinių grupių dinamika, paaiškėjo, kad erdvines ir kalbines *taksonomijas*, suvokiamas kaip *reikšmės sistemos*, pakeitė sociosemiotinės *sintaksės*, kurios skleidžiasi diskursais, sakomais ir girdimais neperžengiant *komunikacijos* sistemų ribų. Gyvenvietė, kuri *mąstė* ir reiškė save pačią, dabar *apmąstoma* kaip objektas. Miestas, kuris *kūrėsi* pats, yra *kuriamas* individualizuotos instancijos, kuri skiriasi nuo paties miesto.

Tai, kad apmąstomas miestas gali būti suvokiamas kaip *sergantis miestas* ir kad erdvė, kurią jis aprėpia ir reiškia, yra laikoma *neigiama erdve*, duoda postūmį dvejopoms *utopijoms*. Virš diachroninių transformacijų, būdingų visoms semiotinėms sistemoms, įsitaiso protestuojantis diskursas, kad suabejotų susikurta žmogaus erdve, diskursas, neigiantis erdvę kaip socialinio signifikato signifikantą. Ar tai būtų Thomas More'as, ar Le Corbusier, metasemiotinio projekto galutinis tikslas yra toks pat.

2. Metodologinės prieigos

1. Šios kelios pastabos, kaip netrukus paaiškės, tėra bandymas intuityviais ir apytiksliais terminais pateikti galimos topologinės semiotikos problematiką, stengiantis po truputį priartėti prie atsakymo į klausimą, kylantį visiems tyrėjams: kaip ir iš kurios pusės imtis tyrinėti daug žadančią, bet labai plačią ir sudėtingą sritį. Pamėginkime patikslinti ir išplėtoti šias pastabas.

2. Atrodo, kad topologinės semiotikos objektas yra dvejetainis: jos projektą galima apibrėžti ir kaip visuomenės įrašymą į erdvę, ir kaip erdvinį šios visuomenės perskaitymą. Matyt, šią semiotiką sudaro du matmenys, kuriuos preliminarai pavadinome erdvinio signifikantu ir kultūriniu signifikatu. Jie gali būti laikomi autonomiškais, tačiau tik jų koreliacija leidžia sukurti topologinius objektus.

a) Erdvinis signifikantas pats savaime yra tokios pat talpos kaip natūralusis pasaulis, kuris vadinamas ir sveiko proto (*sens commun*) pasauliu: tai per jį mums atsiskleidžia bėgalybė reikšmių, pasirodančių pasaulio figūromis, kurios suvokiamos kaip išoriniai objektai. Signifikanto zoną, priklausančią topologinei semiotikai, šiame didžiuliame erdviniam ansamblyje įmanoma išskirti tik tuo atveju, jei lygia greta nustatomas specifinis signifikatas.

Maža to, šis erdvinis signifikantas praverčia ne tik kategorizuojant pasaulį, ne tik konstruojant daiktų pasaulį, koks jis pasirodo išverstas į natūraliąsias kalbas tokiomis leksemomis kaip „giria“, „pieva“, „takas“, „namas“, „stogas“, „langas“ ir t. t., jis gali tapti tikra erdvine kalba („erdvine logika“, sykiu natūralia ir formalia), leidžiančia „erdviškai“ kalbėti apie dalykus, neturinčius akivaizdaus ryšio su erdviškumu. Žinome, kokią turtingą semantiką įgyja tokios erdvinės kategorijos kaip *aukšta* vs *žema*, *kairė* vs *dešinė* arba įvairiai artikuliuojami atraminiai Lévi-Strausso „konkrečiųjų logikų“ taškai: turiniai, kuriais manipuliuoja erdvinės kategorijos,

išeina toli anapus to reikšmės lauko, kurį norėtume priskirti topologinei semiotikai.

b) Jei erdvinis signifikantas pasirodo kaip tikra kalba (*langage*), suprantama, kad jis gali įgyti reikšmę, o pirmiausia išreikšti žmogaus esatį pasaulyje, jo veiklą formuojant substanciją ir transformuojant pasaulį. Nieko gero semiotiniam projektui neduotų, tar-kim, tokia gana įprasta nuomonė, kad architektas, naudodamasis erdve, siekia „kurti grožį“. Bet koks žmogaus poelgis, net ir duobės kasimas, yra dvejetainis reikšmingas: pirmiausia veikimo subjektui, paskui to veikimo žiūrovui. Visose socialinėse praktikose, kurios sudarytos kaip veikimo programos, slypi reikšmė kaip projektas ir kaip rezultatas. Ir antraip: bet kokioje erdvės transformacijoje gali būti atpažinta reikšmė.

Kai tik šios pavienės praktikos tampa kompetencijos sistemo-mis, iškart kyla klausimas, kas yra galutinis veikimo – arba to, kas nuveikta, – tikslas. Tai skatina – nesvarbu, sąmoningai ar ne-sąmoningai, kolektyvo ar individo požiūriu – spręsti apie veiklos vertę. Kaip erdvinis signifikantas pasirodė virstantis savarankiška natūralia logika, taip ir betarpiškas signifikatas, slypintis pačiame erdvės transformacijos procese, atitrūksta nuo savo signifikanto ir iš naujo artikuliuojamas virsta savarankiškais diskursais, kalbančiais apie erdvę. Toks diskursas gali naudotis erdvine kalba kaip signifikantu – pvz., kai architektas „stato“ naują gyvenamąjį rajoną. Bet jis gali nesiriboti šiuo signifikantu ir naudotis kitomis raiškos kalbomis: dailės, kino kalba ir, žinoma, natūraliosiomis kalbomis, kuriomis „mąstoma“ žmogiškos erdvės reikšmė. Taip išryškėja ideologijų ir mitologijų vieta: mitai apie miesto kilmę ir paskirtį, įvairios diagnozės ir terapeutiniai pasiūlymai, kaip globoti miestą ir puoselėti jo erdvę.

Taigi, veiksmo kalba, formuojanti erdvę ir suteikianti jai pras-mę, yra išeities taškas dviem savarankiškiems, vienas nuo kito nutolstantiems diskursams. Tačiau kad būtų sukurta topologinė semiotika, būtina jų abiejų sąveika.

3. Apibrėžus topologinės semiotikos rėmus, reikia dar pasakyti, kad dalinių topologinių objektų suvokimas ir sudarymas priklauso nuo dvejopų – formalių ir kultūrinių – apribojimų.

a) Formaliai pirmoji topologinio objekto apibrėžtis yra neigiamą: tyrinėjant konkrečią erdvę, nelieta nieko kito kaip supriešinti ją su antierdve, miestu ir aplinkiniu kaimu. Kita vertus, erdvės „fokusavimas“, t. y. sakymo subjekto sutapatinimas su pasakyta erdve, yra būtinas teigiamiems šios erdvės apibūdinimams: miesto semiotika yra tokia pat įmanoma kaip ir kaimo semiotika.

b) Kultūros atžvilgiu tai, kaip žmogus įsisavina erdvę ir kaip ja naudojasi, priklauso nuo sociologinio reliatyvizmo, tad visuotinis modelis, atsižvelgiantis į galimų topologinių objektų visumą ir sykiu pateikiantis apribojančias taisykles, kurios pagrindžia jų kultūrinę tipologiją, šiuo metu yra ir būtinas, ir nenusipėjamas. Kad įsitvirtintų topologinė semiotika, reikia apskritai apmąstyti topologinių objektų statusą ir struktūrą; tačiau ji negali atsirasti prieš tai nepaskleidusi gausybės dalinių semiotikų, kurios pasirinktų tyrinėti vieną ar kitą topologinių objektų klasę, bet pakliautų savo tyrimus bendram semiotiniam projektui, nuo kurio priklauso tolesni lyginimo žingsniai.

4. Savaime aišku, kad dalinėms semiotikoms, tarkim, miesto semiotikai rūpi ne daliniai objektai (Tūro ar Karkasono miestai), o tikrai topologinių objektų klasės: negali būti atskiros gramatikos kiekvienam pasakymui ar net kiekvienam diskursui. Pirmiausia reikia nustatyti *invariantus*, kurie atpažįstami *sintagmatinėje* plotmėje kaip pasikartojantys reiškiniai arba *paradigmatinėje* plotmėje – priskyrus du lyginamus objektus tai pačiai reiškinų klasei. Šitaip metodologiškai ekstrapoliuojami kalbotyros „skoliniai“. Nors kai kas ja nepasitiki, kalbotyra priklauso bendrajai mokslų epistemologijai.

Realizuoti topologiniai objektai dažnai esti sudėtiniai ir dviprasmiški galbūt dėl jų signifikanto atsparumo, dėl to, kad jų „pranešimas“, kaip tie akmenyje įrėžti egiptiečių rašmenys,

yra tarpininkaujančios komunikacijos, priešingos netarpiškam kalbėjimui, rezultatas. Iš čia kyla *istorinė* objekto *stratifikacija*, įvairūs dabar esančių objektų substratai ir sluoksniai: „realų“ topologinį objektą įteisina ne vienas, o įvairūs jo modeliai, kaip dabar sakoma, jis yra įvairių gramatikų sąveikos rezultatas. Štai dar vienas argumentas nepainioti miesto semiotikos su konkrečių miestų tyrinėjimais, kanoninių miestų – su realiais miestais, pasitelktų objektų tvarkos – su topologinių objektų konstravimu.

3. Ideologinis miesto modelis

1. Tik turėdami tam tikrą mokslinę strategiją galėtume drauge ir kurti dalines semiotikas, ir pagrįsti bendrąsias metodologines sąvokas. Galima tikėtis, kad tai leis pagaliau parengti visuotinės topologinės semiotikos projektą ir patikslinti jo ribas, kurios šį projektą arba pernelyg išplečia, – iki visų žmogaus poelgių, transformuojančių erdvę, – arba pernelyg susiaurina, jei pasitenkinama dirbtiniais ir antriniais signalizacijos kodais (strėlės, iškabos, vitrinos ir t. t.), papildomai apibrėžiančiais jau turinčias reikšmę erdves.

2. Pavyzdžio dėlei pagalvokime apie topologinius objektus, vadinamus „miestais“, kurie priklauso dalinei – miesto – semiotikai. Akivaizdu, kad šiuo atveju susiduriame su sudėtinio ir poliseminiu objektu. Tiesiogiai jį suvokiame kaip visuotinį prasminį efektą, o jo skaitymas reikalauja išskaidyti visumą į sudedamąsias dalis. Vis dėlto pastangos suskaidyti miestą į begalę objektų, užpildančių jo erdvę, analizei nieko neduotų: daliniai objektai savo ruožtu pasirodytų taip pat sudėtiniai ir poliseminiai. Tai lemia dvejopos priežastys. Pirmiausia, objektas pats savaime nėra semiotinio ir mokslinio suvokimo objektas: topologinį ansamblį sudaro ne

objektai, o bendrosios jų ypatybės. Be to, tarkim, dogonų užraktas yra visuminis objektas, t. y. daugiabriaunis ir vientisas, kol kultūros kontekstas, kuriam jis priklauso, jo neužklausia ir nepatalpina keliose galimų perskaitymų izotopijose*. Regėdami užraktą tarp kitų mums pažįstamos erdvės elementų, galime klausti, ar jis yra gražus, ar geras ir naudingas. Beje, mūsų atsakymai į šiuos klausimus neretai bus klaidingi, nes juos keliame atsižvelgdami į savo europocentrinę patirtį.

3. Miestai panašūs į užraktus. Po epistemologinės revoliucijos, kurią pagal vieną iš jos aspektų apibrėžėme kaip sociosemiotinės morfologijos pakeitimą diskursine sintakse, savo miestus, kaip visuminius objektus, skaitome keliomis izotopijomis. Tai itin ryšku mitinės miesto sampratos lygmenyje. Kadaise mąstomas kaip vienietinis (*molaire*) euforinis objektas, kurio tiksliai kilmė ir paskirtis reikalavo paaiškinimo, šiuolaikinis miestas, pasaulietinės mitologijos terminais artikuluojamas bendrojoje euforijos / disforijos ašyje, virsta trilypiu diskursu apie grožį, gėrį ir tiesą.

Ši sociologinė triada yra pagrindinių miesto skaitymo izotopijų išeities taškas. Ji yra gyva miesto kūrėjų (ar tų, kurie vaizduojasi tokie esą) svajonėse ir mintyse, kas akimirka grėsdama paversti *aprašomąją* semiotiką, siekiančią tik paaiškinti pačiame objekte slypinčias reikšmes, *normatyvine* semiotika. Iš teigiamų (euforiškų) ir neigiamų (disforiškų) verčių sudaromos trys verčių sistemos:

estetinė (grožis ir bjaurumas)

politinė (socialinė ir moralinė „sveikata“)

racionali (funkcijų veiksmingumas, elgsenos ekonomija).

* Tai „vienas iš daugelio šio pasaulio daiktų, neabejotinai naudingas: juo užrakinami namai. Bet dogonų užraktas yra ir namus globojanti dievybė, ir, negana to, labai meniškas daiktas“. Algirdas Julius Greimas, *Apie netobulumą*, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 82. (Čia ir toliau – vert. past.)

Sintagmatinėje plotmėje jos pasireiškia trimis skirtingomis izotopijomis, kurios leidžia sudaryti dalinių objektų, formuojančių miesto erdvę, rinkinius ir įveikti poliseminių objektų dviprasmiškumą, įtraukiant juos paeiliui į skirtingas izotopijas.

4. Daugiaplanį modernaus miesto skaitymą komplikuoja ne taip seniai išryškėjusi dviejų universalių sąvokų *visuomenė* vs *individas* priešprieša. Sutariama, kad archajinė kaimo gyvenvietė yra kaimo socialinės sandaros išraiška. Ar ją vertintume socialinės statikos, ar socialinės dinamikos (kaip pilu-pilu apeigose*) požiūriu, „bendruomenės“ samprata apima visą naudojamą erdvę. To nepasakytume apie mūsų šiuolaikinius miestus, kur *visuomenės* ir *individo* priešprieša nebėra izomorfiška senajai morfosemiotinei *viešumo* vs *privatumo* kategorijai, net jei ją praturtintume naujomis papildomomis reikšminėmis artikuliacijomis, pasireiškiančiomis ar viešų ir privačių vietų priešprieša pagal tai, kiek jos yra apgyvendintos (*sienos*, *laiptinės* vs *gyvenamieji namai*, *butai*), ar erdvių tipologija, atitinkančia elgsenos tipologiją (darbo, laisvalaikio, pastovaus gyvenimo vietos). Kita vertus, individo, kaip priešybės miesto bendruomenei, nederėtų laikyti skaitmeniniu dėmeniu, o visuomenės tokių dėmenų suma, bet netiktų jo vertinti ir kaip nelygstamo „išgyvenimo“ apraiškos, niekuo nepakeičiamos erdvėje ir laike (nors politinės mitologijos mėgaujasi jį „pažemindamos“ ar „išaukštindamos“ pagal vieną iš šių prielaidų). Kaip epistemologinė sąvoka individas gretintinas su Weberio idealiojo tipo sociologijoje ir idiolektiniu universumu

* Pilu-pilu (*pilou-pilou*) – tradicinis Naujosios Kaledonijos gyventojų šokis, dalis socialinio ritualo, sutelkiančio klanus ir gentis. Šitaip šį ritualą pagal būdingus jam šūksnius pavadino prancūzų misionieriai. Pilu-pilu apeigose dainavimą ir šokį lydi būgnijimas žievės kultūvėmis ir mosavimas bambuko atplaišomis. Nors ir draudžiami kolonijinės valdžios, kai kurie pilu-pilu šokiai išliko iki mūsų dienų. Pilu-pilu apeigos analizuotos 1972 m. surengtoje erdvės semiotikos konferencijoje ir aptartos Zacot straipsnyje „L'organisation spatio-temporelle dans la cérémonie du pilou-pilou“, in: *Notes méthodologiques en architecture et en urbanisme*, Nr. 3/4, p. 227–269.

semiotikoje. Individas ir visuomenė, individualus universumas ir kultūros universumas, mūsų manymu, yra vienodos talpos sąvokos, virtualios pasakymo vietos, kurioms galima priskirti tą pačią semantiką. Kai apibrėžiame topinę erdvę pagal *čia* vs *kitur* priešpriešą, tik nuo „žiūros taško“, t. y. nuo pasakymo ir sakymo vietos santykio priklauso diskurso apie miestą pobūdis, taip ir šiuo atveju miestas gali būti apibūdinamas arba „miesto kultūros“, arba miestiečio „gyvenimo stiliaus“ požiūriu.

Dėl savo abstraktaus ir grynai diferencinio pobūdžio priešprieša *visuomenė* vs *individas*, atsižvelgiant į ją įvestą skirtingą semantiką, gali tapti įvairių ideologinių žaidimų aikšte (visuomenė individui ar individas visuomenei?) ir kurti turtingą miesto mitologiją; ja taip pat gali būti naudojama kaip epistemologine kategorija ryškinant galimų diskursų apie miestą dichotomiją. Diskursai gali būti euforiniai arba disforiniai, sleistis estetinėje, politinėje ar racionalioje izotopijoje, jų subjektas gali būti visuomenė (miestiečių bendrija) arba individas (miestietis). Kaip miestas gali būti gražus, laimingas ir gerai funkcionuojantis, taip ir individas, įtrauktas į miestą, irgi gali jausti grožį, būti laimingas ar nelaimingas, matyti, kad jo poreikiai patenkinami be didesnių pastangų ir pan.

5. Pasinaudojant dviem semantinėmis kategorijomis:

visuomenė vs *individas*,

euforija vs *disforija*

ir trimis aksiologinėmis izotopijomis:

estetinė,

politinė,

racionalia,

galima sudaryti skaitymo tinklėlį ir elementų, iš kurių kuriamas miestas, kombinatorikos inventorių. Toks tinklėlis ir inventorių, nebūdami nei išsamūs, nei privalomi, leistų įsivaizduoti, koku būdu tam tikrame istoriškai ir geografiškai apibrėžtame lauke galima būtų pateikti miesto *ideologinį modelį*, generuojantį daugelį

modernių mitologijų, taip pat kuriantį miesto semiotikai priklausančius topologinius objektus (sąlygas, kuriomis manipuluojama erdvinio signifikantu, dar reikės patikslinti).

Štai keletas pastabų, kurios, mūsų manymu, padės tiksliau apibrėžti šio modelio statusą.

a) Toks modelis būtų ne tik miesto skaitymo modelis, bet ir abstrakti gilioji struktūra, iš kurios būtų galima sukurti begalę kanoninių urbanistinių formų. Nebūdamas normatyvinis, t. y. nepriklausydamas nuo mokslinių grožio, gėrio ar tiesos tyrinėjimų, jis turėtų, kiek tai įmanoma, numatyti sąlygas kurti ir bjaurius, ir gražius miestus, laimingus ir nelaimingus, funkcionalius ir disfunkcionalius, iš tikrųjų statomus ir tik galimus.

b) Tokį modelį giliųjų struktūrų lygmenyje sudarančios kategorijos laikytinos formaliomis kategorijomis, į kurias skirtinguose kultūriniuose kontekstuose gali būti įdėti įvairūs turiniai, kurie toliau artikuliuojami virstų aksiologiniais mikrouniversumais. Jau nekalbant apie estetines bei politines kategorijas, kurių reliatyvumas tarsi savaime aiškus, kultūriniai skirtumai reiškiasi visuose lygmenyse ir visais komunikacijos kanalais: tarkim, gyvenamosios erdvės šiluminė euforija vienokia bus anglui, kitokia amerikiečiui, o Rytų miesto garsų ir kvapų euforija vakariečiui pasirodys disforiška. Semantinių indėlių ir jų artikuliacijų reliatyvumas leidžia manyti, kad šitoks modelis yra artimas gramatiniam modeliui.

c) Svarbi ne tik taksonominė šio modelio sandara, bet ir tai, kad jis, kaip netrukus paaiškės, numato keletą taisyklių, reguliuojančių jo kombinatorikos aktualizavimą. Greta dviejų euforijų arba disforijų (socialinės arba individualios), bendruomeninės kultūros ir individualaus gyvenimo stiliaus *suderinamumo*, galima formuluoti ir pritaikyti vienos iš jų *dominavimo* kitos atžvilgiu taisyklę. Įvairioms miesto konstravimo izotopijoms taip pat taikytina *prioriteto* taisyklė: gali būti miestas su funkcinė, politinė ar estetinė dominante.

4. Gramatikos projektas: miestas-pasakymas

1. Ką tik pasiūlytas modelis laikytinas hipotetiniu dėl dviejų priežasčių. Nors ir remdamasis vyraujančia epistema, jis vis dėlto sukurtas intuityviai, remiantis perteklinėmis urbanistų įsikaltomis nuomonėmis. Apibrėždamas turinio formą abstrakčiame lygmenyje, šis modelis lieka atsietas nuo erdvinės išraiškos plotmės, o tik numanomi santykiai su ja ir gretutinės šios plotmės artikuliacijos gali tokį modelį įteisinti. Modelį sudarančios kategorijos privalo būti išreikštos ir / ar perskaitytos erdvine kalba. Tai savo ruožtu yra įmanoma tik tuo atveju, jei tarp giliojo turinio ir jo kalbinės raiškos (*langage de manifestation*) artikuliacijų bus nustatytas ekvivalentiškumas, kurio prigimtį dar reikės patikslinti. Nuotoli, skiriančią turinio ir raiškos artikuliacijas, turės užpildyti generatyvinės procedūros ir konstruojančios instancijos, nuosekliai susiejančios postuluojamą modelį su erdvine raiška. Jau dabar reikėtų stengtis numatyti galimus šios problemos sprendimus.

2. Tokio sudėtingo topologinio objekto kaip miestas analizei, be kitų žingsnių, itin praverstų pasitelkti komunikacijos struktūrą. Į šią elementarią struktūrą, kurią sudaro adresantas-konstruktorius ir adresatas-skaitytojas, galima įrašyti miestą kaip pranešimą-objektą, kurį reikia iššifruoti arba įsivaizduojant ankstesnes procedūras, kurios baigėsi objekto-miesto sukūrimu, arba – kaip skaitytojui – stengiantis iššifruoti pranešimą su visomis jame slypinčiomis prielaidomis ir presupozicijomis. Ir vienu, ir kitu atveju miestas traktuojamas kaip tekstas, kurio gramatiką bent iš dalies dar reikia sukurti.

Tokį tekstą, nesitenkinant plotų ir tūrių regimybėmis, kurias pateikia planai arba maketai, pirmiausia reikėtų įsivaizduoti kaip *būtybių ir daiktų* aglomeratą. Semiotikas, stengdamasis atpažinti vidinius jų santykius, bando sukurti metatekstą, susidedantį iš *pasakymų* inventoriaus arba sekos. Tokio teksto gramatiniai

subjektai (veiksniai) būtų žmonės (miesto vartotojai), o gramatiniai *objektai* (pildiniai) – daiktai, su kuriais susiduria ir kuriais manipuliuoja subjektai. Atpažinimas izotopinių sandaros lygmenų, kuriuose objektai gali būti vertinami, o ypač stebimi pasikartojantys santykiai, susiejantys subjektus su objektais, paskui leis jam sudaryti kanoninių pasakymų ir jų semantinių turinių sąrašus.

3. Taip apskritai atrodytų suprastintos pastangos sukurti miesto teksto gramatiką, miestą nuo pat pradžių suvokiant kaip visuminį pasakymą. Miesto tekstas, kurį teks analizuoti, yra išreikštas erdvine kalba, leidžiančia skaityti juslinių ypatybių pasaulį. Subjektai, atpažįstami šiame tekste, užmezga santykį su objektais, kurie juos domina ne patys savaime, bet tik tam tikromis savo juslinėmis ypatybėmis: regos, garso, šilumos, kvapo ir pan. Pati erdvė šioje pakopoje suvokiama kaip šias ypatybes apibendrinanti sąvoka, o vartotojas savo ruožtu gali būti apibrėžtas kaip miesto erdvės interpretatorius.

Tokia nuostata leidžia juslinio suvokimo lygmenyje pasitelkti *euforijos* vs *disforijos* kategoriją, kuri, pirmiausia taikoma miesto visumai, tinka apibūdinti ir individo euforiniam arba disforiniam santykiui su miesto erdve. Tokie dažnai vartojami migloti ir neapibrėžti terminai, kaip „gyventi“, „jausti“, „suvokti“, redukuojami iki *subjekto santykio su erdve*, iki tokio „erdvės vartojimo“, apie kurį negalima pasakyti, ar jis yra sąmoningas, ar nesąmoningas, mąstomas ar išgyvenamas – jis yra tiesiog *reikšminis*.

4. Visa tai, ką čia pasakėme, tinka bet kuriai žmogų veikiančiai erdvei, taigi miesto erdvę apibrėžia ne vien specifinės „ypatybės“, kurias ji gamina ir persiunčia žmogui, bet ir tai, kad šias ypatybes įkūnijantys objektai yra *sukonstruoti* (bet nebūtinai „pastatyti“). Erdvinės kalbos analizė, išskirianti relevantiškus požymius, mažiausius išraiškos vienetus („pasaulio ypatybės“), yra drauge ir relevantiška, ir nepakankama urbanistinės erdvės signifikantui aprašyti. Ji yra relevantiška, nes šiame lygmenyje pasaulis yra

žmogui reikšmingas; ji yra nepakankama, kadangi miesto produkcavimo proceso negalima aprašyti, prieš tai neaptarus objektų ir objektų sistemų, kurios pagrindžia ir sąlygoja juslinių izotopijų nustatymą.

5. *Būsenos pasakymai*, leidžiantys formalizuoti subjekto santykį su pasauliu, presuponuoja esant *veikimo pasakymus*, galinčius paaiškinti, kaip šios būsenos sudaromos ir / arba transformuojamos. Kad sukurtų euforinę šilumos būseną, subjektas turi pasirūpinti malkų, užkurti ugnį ir pan., t. y. įvykdyti tam tikrą elgesio programą, kurios tikslas – sukurti tam tikrą šilumos būseną. Tikslingi somatiniai poelgiai yra *reikšminės programos*. Tai stereotipinės programos, pasikartojančios ir atliekamos bet kurių subjektų, kurie laikomi sintaksiniais vaidmenimis (o ne individais su kūnu ir krauju). Šiose programose subjektus žmones gali iš dalies ar visai pakeisti automatai.

Nėra reikalo čia leisti į sociologinius svarstymus, aprašinėti industrializacijos proceso, aiškinti, kaip, pasitelkusi iš pradžių ranką pratęsiantį įrankį, žmonija galiausiai sukūrė žmogų pakeičiančius automatus, kurie savo ruožtu numato kitas kūniškos ar mechaniškos veiklos programas ir taip įveda naujas socialinės tvarkos formas, tvarkos, kurią palaiko tarpininkavimų ir keitimųsi vaidmenimis seka. Neketiname kėsintis į kitas disciplinas, konkrečiau kalbant, į tam tikrą sociologiją: semiotinė topologija galėtų pasinaudoti tik jos tyrimo rezultatais. Tačiau jau dabar automatizuotos programos, galinčios atpažinti somatinės veiklos segmentų pakeitimo procedūras, domina semiotiką, nes toks socialinių praktikų „sudaiktinimas“ padeda išskirti miesto tekste savarankiškas ir izotopiškas veikimo instancijas.

Urbanistinės erdvės semiotinė raiška, kurią galima įsivaizduoti kaip santykio

(šiluminis signifikantas) + (euforinis signifikatas)

įvedimą, presuponuoja tam tikrą *subjekto veikimą* (kuris gali būti tik mygtuko paspaudimas), naudojantis *objektu-priemone* (centrinio šildymo mechanizmas), lokalizuotu somatinės programos pakaitalu. Ši *individuali* veikimo *instancija* savo ruožtu presuponuoja naują *kolektyvinę instanciją* ir naują *objektą-priemonę* (skirstomieji dujų ar elektros tinklai), kuriuo manipuliuoja *kolektyvinis subjektas* (dujų ar elektros kompanija). Taigi susiduriame su dviejų rūšių objektais-priemonėmis, o tai leidžia išskirti dvi subjekto dalyvavimo urbanistinėje erdvėje formas, kurios analizės pabaigoje pasirodo kaip dvi savarankiškos sintaksinės instancijos: individualios ir kolektyvinės.

6. Individualią instanciją sudaro individo santykių su aplinkiniais objektais tinklas (individas yra šio tinklo centre). Kolektyvinė instancija pasirodo kaip tinklų (elektros, dujų, vandens, kanalizacijos, telefono, pašto, metro, gatvių ir t. t.) visetas, o iš kiekvieno tinklo galinių jungčių susidaro individualios instancijos.

Su šiomis instancijomis susijęs dvejopas – individualus ir socialus – *veikimas*. Jų paskirtis – užtikrinti arba individualių, arba kolektyvinių tinklų išlaikymą ir funkcionavimą. Šiuos du objektų-priemonių ir veikimo programų tipus atitinka dvejopi subjektai, suvokiami nebe kaip individai, o kaip atitinkamų programų *sintaksiniai vaidmenys*. Kaip objektai domina semiotiką tik tam tikromis savo ypatybėmis, kurios leidžia įjungti juos į topologinius visetus, panašiai ir subjektai išskaidomi į vaidmenis pagal jų vykdomas programas. Semiotinė sintaksė įmanoma tik atlikus šią dvigubą – objektų ir subjektų – „destrukciją“.

7. Svarbiausias tokio gramatinio aprašymo privalumas turbūt yra subjektų žmonių įtraukimas į miesto tekstą: semiotinė „miesto vartotojo“ interpretacija išjudina mūsų įsivaizdavimus, leidžia suvokti *miestą kaip subjektų ir objektų savitarpio santykių ir sąveikos visetą*.

Negana to, išskirdami dvi kanoniškas subjektų ir objektų savitarpio santykių transkripcijos formas – būsenos ir veikimo

pasakymus, – patiksliname dvi skirtingas prasmės raiškos vietas. Būsenos pasakymuose žmogus „išgyvena“ erdvę susijungdamas su pasaulio ypatybėmis. Veikimo pasakymai, kurių funkcija kurti būsenas, įveda naują reikšmės instanciją: žmogaus veikimas iš tikrųjų yra reikšmingas jam pačiam ir kitiems.

Šią reikšminę veiklą – objektų sukūrimą, lokalizavimą ir manipuliavimą jais sudarant reikšmines būsenas – šiuolaikinėse mūsų visuomenėse dažnai pakeičia automatų atliekamos programos. Tai sukelia ekstensyvią miestų *desemantizaciją*; suvokiama disforiškai ji sukelia susvetimėjimą. Tačiau šių dviejų sąvokų neder pernelyg lengvai sutapatinti, nes *desemantizacija* yra buvimo konstatavimas, o *susvetimėjimas* – dar ir aksiologinis sprendimas. *Desemantizacija* yra visuotinis semiotinis reiškiny: galima sakyti, kad mūsų gyvenimą iš dalies sudaro tai, kad mūsų reikšminius poelgius pakeičia automatinės *desemantizuotos* programos. Racionalus, ekonomiškąs mūsų kūniškos veiklos panaudojimas gali panaikinti prasmę, bet tai gali būti suvokiama ir euforiškai, ir disforiškai.

Grįždami prie miesto semiotikos problemų, sakytume, kad semiotinės programos – išsilaikiusios arba nustelbtos automatų – ne visuomet ir nebūtinai yra prasmingesnės už pakeitimo programas (*programmes de substitution*), kurios taip pat gali sukelti euforines būsenas. Miesto funkcionalizacija racionalioje individualaus ar kolektyvinio gyvenimo izotopijoje pati savaime nėra nei gera, nei bloga. Taigi *desemantizacija* ir *resemantizacija* (tarkim, židinio grąžinimas greta centrinio šildymo) yra semiotinis reiškiny, nebūtinai sietinas su ideologiniais svarstymais.

8. Didžiausia tokios gramatinės prieigos kliautis, mūsų manymu, yra ta, kad ji neįstengia įtikinamai paaiškinti ir parodyti, kokią reikšmę metatekstiniame lygmenyje turi kolektyvinis miesto dėmuo. Tiesa, čia akivaizdžiai išskiriama kolektyvinė instancija, kurią presuponuoja individuali instancija, o apibūdina saviti

objektai-priemonės, pasireiškiantys įvairių miesto tinklų pavidalu ir veikiantys savarankišku režimu. Šis dalinis miesto, sudėlioto iš vietinių tinklų, objektų-priemonių, laikomų realios žmogaus veiklos pakaitalais, vaizdas šį tą pasako apie konkretaus miesto laikysenos ir funkcionavimo struktūras, tačiau nelabai aišku, kaip visa tai susieti su „miesto prasmės“ suvokimu. Atrodytų, kad tokia gramatika, kuri orientuojasi į antrąją epistemologinės kategorijos *visuomenė* vs *individas* narį, tarsi neatsižvelgia į socialinį miesto matmenį, tarsi reiktų dar kitos gramatikos ir kitos sociologijos, kad galėtume apibrėžti žmogaus santykį su miesto erdve ne „gyvenimo stiliaus“, o „urbanistinės kultūros“ terminais.

Tiesa, tyrinėdami subjektų miestiečių veiklą galėjome pastebėti, kad jie, greta individualių vaidmenų, vykdydami bendruomenės užduotis, atlieka ir socialinius vaidmenis. Galima sakyti, kad šiuos socialinius vaidmenis jie vienaip ar kitaip „išgyvena“ ir kad ši socialinė veikla yra reikšminga individui. Bet tokio pobūdžio analizė toli nenuveda gal dėl to, kad socialinė veikla grindžiama bendrininkavimu: bet kuris vaidmuo ir bet kuri programa priklauso platesniam kolektyviniam veiksmui. Žinoma, socialiniai vaidmenys gali būti perduoti individui, kad jis juos interpretuotų kaip varginančius, nuobodžius ir pan. Bet lieka neatsakytas klausimas, kaip individas, atlikdamas socialinį vaidmenį, „išgyvena“ savo dalyvavimą bendroje veikloje, kokią prasmę jis suteikia sau pačiam ir savo veiklos indėliui.

Nuo aktanto individo problemos tokiu būdu pereiname prie *kolektyvinių aktantų* problemos. Nutuokdami, ką reiškia tokios sąvokos kaip „visuomenė“, „klasė“ ir tokios antropomorfinės jų prieskyros kaip „klasinė sąmonė“, galime klausti, ar gramatikalizuojant šiuos kolektyvinius vienetų ir pateikiant socialines grupes bei socialinius organizmus kaip kolektyvinius subjektus nebūtų parūpinta miesto semiotikai metodologinių įrankių, leidžiančių paaiškinti, kokiais būdais reiškiasi „socialinis žmogus“, t. y.

žmogus, įsitraukęs į socialinę veiklą ir dalyvaujantis socialinėje būtyje.

Naratyvinėje semiotikoje būta bandymų aprašyti ekonomines ir socialines sandaras, politines ir kultūrinės institucijas kaip kolektyvinius aktantus, turinčius norėjimo, galėjimo ir mokėjimo modalumus bei tam tikrą ideologinį krūvį, išgyvenamą šio „moralinio asmens“ dalyvių. Miesto socialinę sandarą taip pat būtų galima išskaidyti į įvairius kolektyvinius aktantus ir atlikėjus, kurių aprašymas, iš pradžių dalinis, o paskui lyginamasis ir apibendrinamasis, prisidėtų prie bendruomeninės prasmės suvokimo, o sudaryti sintaksiniai modeliai – prie miesto „kolektyvinių vaizdinių“ analizės.

9. Tokios metodologinės nuostatos* išryškina miesto semiotikos objektą: vietoj tradicinio požiūrio į miestą kaip į daiktą, kaip į žmonių suvokiamą ir išgyvenamą objektų rinkinį, miesto semiotika siūlo suvokti miestą kaip tekstą, sudarytą iš žmonių ir daiktų, iš jų santykių ir sąveikos. Subjektai žmonės, kurių buvimas tekste suteikia jam reikšmę, taip atskiriami nuo sakymo subjekto, nuo miesto kūrėjo. Miesto pasakymo gramatiką galėtų papildyti sakymo gramatika, juolab kad tokios generatyvinės hierarchinės instancijos, susietos dvišalės presupozicijos santykiais, teoriškai jau yra numatytos. Apskritai imant, galima kalbėti apie dvi priešingas tyrinėjimo kryptis. Nuo individo konjunkcijos su urbanistinės erdvės ypatybėmis buvo einama prie įvairiuose lygmenyse sukonstruotų objektų-priemonių aptarimo. Priešinga kryptis vestų (tam tikra prasme leistusi žemyn) nuo kolektyvinių svertų prie objektų, sudarančių betarpišką individo aplinką.

* Jas iš dalies paskatino įtaigus A. Renier tekstas rinkinyje *Erdvės semiotika*, p. 23–32. [Paskelbta žurnale *Notes méthodologiques en architecture et en urbanisme*, Nr. 3/4. Žr. taip pat *Sémiotique de l'espace*, Paris: Denoël/Gonthier, 1979, p. 45–59.]

5. Kitas gramatikos projektas: miesto sakymas

1. Nepaisant tiriamojo objekto specifikos – „architektūros ansamblio“ vaidmuo miesto semiotikos problematikoje tėra ant-raeilis – gramatinis Jeano Castex ir Philippe'o Panerai projektas gali būti geras pavyzdys šiai generatyvinei kryptčiai iliustruoti. Akivaizdu, kad tokia ribota objekto analizė yra vertinga tik tuomet, jei iš anksto aptariamai apribojimais, patikslinantys projekto apimtį, t. y.:

a) architektūrinis ansamblis nagrinėjamas atskirai kaip gaubiamasis objektas, o jį gaubiantysis analizės tikslais laikinai su-skliaudžiamas;

b) taip apribotas objektas aptariamas tikrai viename – vizualinės izotopijos lygmenyje ir dar siauriau – tik formų izotopijoje, nušalinant spalvos ir šviesos izotopijas;

c) apsiribojama šio objekto išraiškos plotmės aprašymu;

d) bendroji kryptis yra indukcinė ir apibendrinanti; remiantis paliudytų objektų aprašymu, siekiama sudaryti formų inventorių ir vedinius reguliuojančių taisyklių sąrašą, kad vėliau būtų galima sukurti kanoninių „architektūrinių ansamblių“ generatyvinę gramatiką.

2. Priėmus šiuos apribojimus Jeano Castex ir Philippe'o Panerai projektas užima bendrojoje miesto semiotikoje vietą, skirtą vienam jos komponentų, būtent individualiai instancijai, kurioje patalpinami objektai ir objektų-priemonių sistemos, įgyjančios reikšmę erdvės vartotojui (pašalinamos reikšmės, priklausančios nuo jo dalyvavimo bendruomeniniame gyvenime).

Šiuo atžvilgiu erdvinių formų išdėstymas priklauso paskutinei generatyvinio tako instancijai, einančiai prieš pat jų raišką „užstatytoje erdvėje“, nes numatyti bendrąją procedūrą galima

* Groupe Syntaxe, Jean Castex, Philippe Panerai, „Structures de l'espace architectural“, *Sémiotique de l'espace*, p. 61–93.

tik remiantis gilesniam lygmeniui priklausančia ideologine instancija, kurią paviršiniame lygmenyje realizuoja architektūriniai ansambliai. Šis semantinės prigimties ideologinis modelis gali įgyti erdvinę raišką tik prisijungdamas erdvinės kalbos raiškos signifikatą, o šis signifikatas išreiškiamas „fonologiniu“ komponentu, t. y. erdvių formų architektūra, kuri jam priskiriama paskiausiai.

Šios kelios preliminarios teksto gramatikos pastabos pristato Castex užmojį kaip generatyvinės prieigos pavyzdį jau vien dėl to, kad jis pateikia architektūrinį tekstą kaip vienos ar kelių paprastų reikšmės struktūrų išplėtimą ir sukabinimą, jungiant elementarias erdvines struktūras. Ir tik paskui dėl papildomų artikuliacijų ir apibrėžimų topologinis objektas tampa sudėtingesnis ir įgyja kokio nors architektūrinio ansamblio formą.

3. Pirmasis sunkumas, su kuriuo susiduria tokia konstrukcija, yra analizės vienetų ir lygmenų pasirinkimas, nes nuo šio pradinio pasirinkimo priklauso visa *aprašymo strategija*. Castex pasirinktas George Barton House* pavyzdys siūlo aprašytojui tris galimybes, tris *ab quo* struktūras, nuo kurių galima pradėti pastato generavimo procedūrą. Paprastumo dėlei pasirinkus „plano“, o ne „maketo“ aprašymą ir architektūrinius tūrius redukavus į plokštumas, šios trys architektūrinės erdvės struktūros būtų: a) pirmiausia *kryžius* („šeši erdvės vienetai, sudarantys kryžių“); b) paskui, žemesniame lygmenyje, *kvadratas* (kryžius yra tik šio vieneto išplėtimas) ir pagaliau c) bent jau *tiesė* ir *status kampas*, t. y. kvadrato sudedamieji požymiai. Remiantis šiais trejopais erdvės vienetais ir šiais trimis skirtingais analizės lygmenimis, tenka pasirinkti pamatinį vienetą ir optimalaus gilumo lygmenį, kad būtų galima pradėti aprašymo procedūrą: iš pirmo žvilgsnio nėra aišku, kokie relevantiškumo kriterijai įpareigoja aprašytoją laikyti išeities taškais tam tikrus vienetus ir tam tikrus lygmenis.

* Tai amerikiečių architekto Franko Lloyd Wrighto (1867–1959) ankstyvojo periodo pastatas.

Teoriškai tai – skiriamųjų požymių, *feminių kategorijų* lygmuo, tarkim, tokių (tik pavyzdžio dėlei) kaip

tiesė vs *kreivė*

status (kampas) vs *nestatus* (kampas);

jas išskiria topologija, „apytikslis ir tuo pat metu griežtas“ mokslas (Guilbaud').

Grupuojant šių kategorijų terminus galima išvesti tokias elementaraus lygmens figūras kaip *kvadratai*, *trikampiai* ir *apskritimai*. Būtent šiame lygmenyje *įgaubtumo* vs *išgaubtumo* priešprieša iš dalies apibūdina baroko architektūrą. Tiesių ir kreivų, vertikalių ir horizontalių linijų priešpriešos įveda pirmąsias reikšmės artikuliacijas, izomorfiškas erdvės priešpriešoms. Atrodo, kad generatyvinė erdvių formų gramatika iš šių elementarių kategorijų pagal savo kombinatorikos taisyklės turėtų išvesti tokias *erdvines figūras* kaip kvadratas ir trikampis.

Konstruojant ribotą skaičių topologinių objektų, erdvių figūrų lygmenį galima pasirinkti kaip eventualų išeities tašką tik tada, jei tiriamasis architektūrinis korpusas yra, kaip mūsų atveju, santykinai nedidelis: iš tiesų, kvadrato, kaip atraminės figūros, pasirinkimas geriausiai atitinka aprašymo paprastumo reikalavimus, nes remiantis kvadratu galima paprasčiausiu būdu suformuluoti daugelį išvestinių taisyklių. Tačiau paprastumo taisyklė yra tik pragmatinė ir dėl to pavaldi koherentiškumo ir išsamumo principams.

Kita vertus, kaip *erdvinės kategorijos* gali generuoti *figūras*, taip pastarosios savo ruožtu gali gaminti sudėtinės figūras arba *konfigūracijas*, pavyzdžiui, George Barton House kryžių, apibūdinantį visą aprašytąjį architektūrinį ansamblį: *dekomponavus* ir *perkomponavus* (*à la suite de décomposition et de surcomposition*)

* „à la fois approximative et rigoureuse“ – G. Th. Guilbaud, „Espaces et mathématiques“, in: *Sémiotique de l'espace*, p. 178–179.

pasirinktąją bazinės struktūros figūrą, nustatoma erdviųjų vienetų hierarchija, ir tai motyvuoja aprašytojo strateginę nuostatą.

4. Vis dėlto šio trečiojo, perkomponavimo, lygmens atpažinimas, nors ir pasirodo kaip tikėtina architektūrinio ansamblio generavimo proceso tąsa, sukelia tam tikrų sunkumų interpretuojant taip sukonstruotus objektus: „architektūrinį ansamblį“ – apibrėžiamą vien intuityviai – gali sukurti ir tam tikra konfigūracija (= kryžius), ir paprastų figūrų generavimo pristabdymas (= kvadratinis pastatas), pagaliau ir dviejų figūrų koordinacija (= du kvadratiniai pastatai vienas greta kito). Užuoat kalbėje, kai „ansamblio“ sąvoka nėra apibrėžta, apie vienas kitam prieštaraujančius modelius arba „architektūrinio kodo sutrikimus“, veikiau čia matytume padarinį perėjimo nuo figūrų prie konfigūracijų lygmens, nuo sakinio prie diskurso gramatikos: derivaciją (išvestinių žodžių darybą) laikydami pasakymo dekomponavimo procedūra (figūras galėtume lyginti su semantiniais pasakymais), sakytume, kad bazinių vienetų perkomponavimas sukuria konfigūracijas, atitinkančias pasakymų plėtrą diskurse. Supranta, kad, atpažinus diskursinį lygmenį, pasakymas-figūra tampa diskursiniu vienetu, atstojančiu visą išplėstinį diskursą. Taigi diskurso gramatikos taisyklės, taikomos architektūrinių ansamblių, taip pat ir dar sudėtingesnių objektų kompozicijai, turėtų būti nustatytos nepriklausomai nuo elementarios gramatikos taisyklių.

Kita vertus, neatmetant teorinės vienas kitam prieštaraujančių kodų galimybės (o tai numatytų vieno topologinio objekto sukūrimą pagal mažiausiai dvi savarankiškas elementarias struktūras), galima įsivaizduoti tokius objektus, kuriuos apibūdintų vienas kitą papildančios erdvinės figūros: vienos, pavyzdžiui, sudarytos iš tiesių linijų, o kitos iš kreivių (Paryžiaus Panteonas). Šiuo atveju strateginis figūrų lygmens pasirinkimas kaip išeities taško architektūrinių formų generavimui būtų galimas tik papildant derivacijos taisyklės naujomis transformacijos taisyk-

lėmis, tik, pavyzdžiui, pripažįstant, kad tam tikroje derivacijos pakopoje kvadratinės figūros transformuojasi į apvalias figūras. Šis principas presuponuotą griežtą įvairių tipų figūrų hierarchiją ir neišvengiamai apribotą pasirinktos aprašymo procedūros pritaikymo sritį. Aprašymo koherentiškumą gali laiduoti tikrai tokia procedūra, kuri sukurtų formas remdamasi erdvinėmis kategorijomis, nors ir atrodytų ne tokia ekonomiškai, kaip ką tik aptartosios.

Siūloma formalizacija praverstų ne tik architektūriniais ansambliams ir analizuotiems atvejams. Tas pačias nuostatas ir tas pačias procedūras galima taikyti daug platesnėms erdvėms ir stambesniems topologiniams objektams, kuriuos tiria miesto semiotika, tik būtina aiškiai atskirti figūratyvaus ir sakinio lygmens artikuliacijas nuo konfigūratyvaus ir diskursinio lygmens artikuliacijų. Atpažinus įvairius semiotinius formų sandaros lygmenis, kita vertus, galima daug patikimiau spręsti topologinio signifikato problemas, parodyti, kad erdvinė kalba, galėdama reikštis visuose atpažintuose artikuliacijų lygmenyse, disponuoja įvairiomis skirtingo pobūdžio reikšmėmis (tiesė, kvadratas ir kryžius yra signifikantai kiekvienas atskirai ir kiekvienas savo ruožtu) ir tik jų sąveika kuria visuminį prasminį efektą.

6. Urbanistinio pranešimo adresantas ir adresatas

1. Dvi galimos metodologinės prieigos – interpretacinė ir generatyvinė – atitinka du komunikacinės struktūros polius: miestą kaip visuminį pasakymą, kurį skaito adresatas, ir adresanto sąkomą miestą. Būtent pastarąjį kelią – dėl anaipol ne mokslinių priežasčių – renka architektai, siekiantys spręsti urbanistinę problematiką semiotiniu žvilgsniu. Atrodo, kad šitaip besielgiantis

projektuotojas jaučiasi savo kailyje: susitapatindamas su miesto adresantu sakytoju jis įsivaizduoja esąs šio miesto *kūrėju* šitaip pridengdamas, kaip taikliai buvo pasakyta šioje diskusijoje, savo kiaurai individualistinę ir reakcinę ideologiją: gerai žinoma, koks gajus ir savimyliškas yra individo kūrėjo mitas – atsiradęs tikrai XVIII amžiuje. Sakymo subjektas, kuris, laikantis tam tikrų metodologinių nuostatų, pagrįstai gali būti laikomas privilegijuota semiotine vieta, šiuo atveju tampa antivirusu prieš visus ideologinius, estetinius ir sociologinius negalavimus, ir tai trukdo miesto semiotikos tapsmui.

Labai dažnai pamirštama, kad komunikacijos schema, taikoma semiotiniam miesto aprašymui, pirmiausia yra formalus modelis, įvedantis gaminimo ir skaitymo instancijas kaip tuščias vietas. Kita vertus, miesto semiotika siekia aprašyti ne realius miestus ar jų pilnakraujus kūrėjus, o kanoniškus objektus ir sintaksinius aktantus. Sociologiniai tyrinėjimai, nors ir būtini kontekstinei aktanto kūrėjo analizei, yra veikiami sociokultūrinio reliatyvizmo. Apie bororų genties kaimą apskritai būtų galima pasakyti, kad tie patys gyventojai vienu metu ar paeiliui atlieka savo topologinės erdvės kūrėjo ir skaitytojo vaidmenis, tačiau sunku atsakyti į klausimą, kas suprojektavo Paryžių. Nereikėtų pasiduoti iliuzijai, net jei naujo miesto projektavimas patikimas vienam architektui: iš tikrųjų ne Emile'is Aillaud* pasirinko trikampio formą, kuri dažniausiai suvokiama disforiškai, estetinei savojo Grinji miesto izotopijai, o miesto miegamojo modelį – politinei izotopijai. Jis yra tik vienas iš *atlikėjų* (jo vaidmenį reikėtų patikslinti) sudėtinio *kolektyvinio aktanto*, kurį nagrinėdami pamatytume, kad ekonominiai ir politiniai komponentai čia daug galingesni už architektą projektuotoją.

* Emile Aillaud (1902–1988) – prancūzų architektas, suprojektavęs (1964–1971) La Grande Borne (liet. Didysis riboženklis) gyvenvietę Paryžiaus priemiestyje Grinji (Grigny).

2. Čia galima rasti vieną iš miesto sociosemiotikos objektų. Tarkime, jei projektuotoją suvoksime kaip kompetentingą sakymo subjektą, praverstų jo kompetenciją išskaidyti į *galėjimą veikti*, *norėjimą veikti* ir *mokėjimą veikti*: projektuotoją, neturintį jokios realios galios, turėtume iš dalies pripažinti nekaltu arba bent nepainioti dviejų jam priskiriamų sintaksinių vaidmenų.

Kolektyvinio aktanto struktūrą sudaro ne vien turimi galėjimo, norėjimo ar mokėjimo modalumai, bet ir įdėtas ideologinis turinys. Tyrinėjimo užduotis – parodyti, kaip skirtingos valios, sudarančios šį aktantą, virsta dažnai prieštaringų vertybių amalgama, parengiančia ideologinį konstruojamo miesto modelį, kuris labai tolimas tam, ką galvoja, o ypač ką daro architektas. Tai leistų aprašyti pagrindinius veiksnius, leidžiančius konstruoti miestus trijose jau aptartose izotopijose. Jeigu žinotume – ar įsivaizduotume daugmaž žiną – miestų statybos politinį tikslumą, tokie tyrinėjimai leistų tiksliau suformuluoti estetines problemas, aprašyti įvairias architektą varžančias sistemas: vadinamuosius natūralius apribojimus, atlikėjų, sudarančių kolektyvinį aktantą, spaudimą, taip pat autocenzūrą, veikiamą tokio įsivaizduojamo skaitymo modelio kaip tylomis pripažįstamas ir priimamas „vartotojo skonis“.

Galima ir dar kitokia analizė: sintagmatiškai išskaidyti bendrąją miesto kūrimo programą į kolektyvinius ir individualius atlikėjus arba į juos pakeičiančius automatus. Toks generatyvinis aprašymas eitų priešinga kryptimi nei anksčiau nužymėtoji ir pateiktų tekstinės gramatikos modelį: bendrine aprašymo forma būtų siekiama atvaizduoti procesus ir programas, kurias iš tikrųjų įvykdė įvairūs atlikėjai sukurdami konkretų miestą.

3. Metodologinių sunkumų daugėja pereinant nuo adresanto prie adresato žiūros. Net terminai, kuriais dažniausiai apibūdinama ši instancija – *skaitytojas*, *naudotojas*, *vartotojas*, – ateina iš skirtingų ideologinių disciplinų bei nuostatų ir vartojami kaip metaforos ar analogijos.

Reikėtų pridurti, kad pati semiotinė miesto kaip pranešimo objekto samprata yra šiek tiek dviprasmiška. Pernelyg įpratę aiškinti komunikaciją kalbotyros terminais, sunkokai įsivaizduojame, kad prasmė gali būti perduota, natūraliajai kalbai netarpininkaujant. Iš tiesų, jau sakėme, kad priimti erdvinius pranešimus – tai ne tik juos suvokti, bet ir, kaip sakoma, „gyventi“ miestu, atsiliiepti į kiekvienos erdvinės paskatos reikšmę. Tokia nekalbinių pranešimų samprata, kuri suformuluota tarsi aiškiai, praktiškai ne taip paprasta pasinaudoti. „Pirminė“ miesto prasmė negali būti tapatinama nei su sąmoningu mąstymu, nei su diskursais miesto tema: riba tarp sąmoningo ir nesąmoningo gyvenimo savo mieste išnyksta arba bent suspenduojama. Šitaip samprotaujant, miesto *skaitymo* (*lecture*) ir *panaudojimo* (*usage*) sąvokos gali būti laikomos sinonimais, o miesto prasmės *vartojimas* (*consommation*), neprarasdamas metaforiško atspalvio, nesietinas vien su prekiniais mainais.

4. Individo požiūriu, gyventi mieste – tai būti įvairių erdvių pranešimų sankirtos vieta, bet taip pat atsiliiepti į šiuos pranešimus, aktyviai įsitraukti į įvairias programas ir veiklas, kurios jį, individą, gundo ir tramdo. Tiksliai nustatant *gyvenimo modelį*, to, kas vadinama miestiečio gyvenimo stiliumi semantinę išraišką, galima tikėtis suvokti, bent iš dalies, aktanto adresato turinio struktūrą. Be abejo, toks modelis turi tik *tipologinę* reikšmę, greta keleto konstantų į jį būtina įtraukti ir variantus, priklausančius ir nuo socialinių sluoksnių, ir nuo urbanistinių bendrijų istorinio reliatyvumo. Einant dar toliau, galima įvesti naujus variantus ir dauginti galimus miesto perskaitymus: galima, pavyzdžiui, pagal *išorės* vs *vidaus* kategoriją supriešinti miesto skaitymą jo vartotojo ir trumpam užklydusio svečio požiūriu, išskirti ypatingą skaitymą, būdingą socialinei turistų kategorijai, net pasiūlyti tam tikrą tipologiją, tyrinėti estetines „elito“ – architektų ar jų estetinių siekių interpretatorių – nuostatas ir t. t. Adresato, kaip ir adresanto, instancijos analizė peržengia

tiesioginius topologinės semiotikos uždavinius, imasi svarstyti socialinės struktūros santykį su kolektyvinio pobūdžio aksiologinėmis struktūromis.

5. Sakytume, kad gyvenimo stiliaus samprata nenusako visų galimų miesto reikšmių, nes bandomą išvesti visuminį „betarpišką išgyvenimą“ nuolat peržengia vaizduotės konstrukcijos, kurias žmogus projektuoja anapus savęs. Netiesioginį miesto erdvės suvokimą galėtų iliustruoti analogija su filmo erdve „anapus kadro“, kuri tolydžio plečiasi demonstruojant ekrane dalines vizualines erdves, kol jos tampa įsivaizduojamo visuminio referento metonimais. Ar imsime miestietį, kuris vaikščiodamas kaupia dalinius miesto vaizdus, ar tą, kuris naudoja miesto teikiamais patogumais arba nepatogumais, ar įsitraukęs į įvairias socialines veiklas, iš kurių susideda gyvenimas – kiekvienas jų susidaro visuminį nesančio miesto vaizdą, kurį priima kaip savo lokalizacijos vietą. Nesvarbu, kokios būtų fiziologinės ar psichologinės netiesioginio tokių topologinių objektų reprezentavimo prielaidos, miestas kaip *visuminis vaizduotės referentas* nekelia abejonių.

Šį visuminį referentą, be abejo, sutvirtina visokie metasemiotiniai perkėlimai: planai, atvirukai, panoraminės apžvalgos schemos (Alenšonas, fasadų miestas!), nekalbant jau apie begalę diskursų miesto tema; kita vertus, jį maitina įvairios ideologijos, susiklosčiusios kitokiomis aplinkybėmis (susvetimėjimas, tarša, nemaloni kaimynystė); jis tampa akstinu daugybei *antrinių* urbanistinių mitologijų (Paryžius, Šviesos Miestas). Virš miesto erdvės iškyla ištisas reikšmių statinys, lemiantis jos priėmimą ar atmetimą, miesto gyvenimo palaimą ir grožį arba nepakeliamą skurdumą.

Taigi būtų klaidinga įsivaizduoti miesto adresatą kaip naivų skaitytoją, kaip savotišką *tabula rasa*, į kurį adresantas įrašo savo pirmuosius erdvinius hieroglifus: priešingai, jis yra priimanti struktūra, turinti kodą, kuris leidžia iššifruoti pranešimus, tačiau

jis nebūtinai sutampa su adresanto kodu, naudotu kuriant pranešimus. Kaip ir kalbiniame bendravime, du aktantai, esantys vienas priešais kitą, sudaro prielaidą perduoti ir priimti pranešimus, pilnus eventualių nesusipratimų.

7. Topologiniai diskursai

Kadangi nėra būtina kalbėti apie erdvę tam, kad ji kažką reikštų, mūsų jai taikomi terminai *pranešimas*, *diskursas* arba *tekstas* tėra semiotinių sąvokų įvardijimai; atrodo, kad jie – kaip struktūros, o ne kaip terminai – apibrėžiami epistemologinės kalbos lygmenyje, kuriame nustatomi bet kurios semiotinės sistemos veikimo principai. Pirminio „erdvinio teksto“ atžvilgiu visi diskursai apie erdvę yra *antriniai*: ar tai būtų daugiau ar mažiau tikslūs perkėlimai iš erdvinės į kitas kalbas, ar originalių erdvių konstravimo būdų savarankiškos raiškos, ar, kaip dažniausiai būna, ir viena, ir kita drauge. Žodiniai, grafiniai, tapybiniai ar kinematografiniai diskursai apie erdvę visada išlaiko nuotolį nuo tiesioginio erdvinio diskurso.

Žodinis diskursas, kurio dominuojančio vaidmens nėra reikalo dar sykį pabrėžti, – į jį verčiamos ir tampa palyginamos visos kitos kalbos, – yra pagrindinis semiotikų rūpestis. Jam tenka dvejopa paradoksali užduotis: jis turi atpažinti nuotolį, skiriantį erdvinį diskursą nuo jį parafrazuojančių diskursų, ir, kadangi tai yra diskursas natūraliąja kalba, pabandyti įveikti šį nuotolį arba panaikinti jo padarinius.

Atpažinti nuotolį, vadinasi, pirmiausia atskirti reikšminės erdvės savybes nuo savybių, būdingų žodiniams diskursams erdvės tema. Šiaip ar taip, diskursus apibrėžia ne turiniai, kuriais jie

manipuliuoja (kalbėti apie politinius, socialinius, religinius diskursus – tai imtis vertybių sistemų tipologijos), bet jų sandaros formos. Būdama gramatinės prigimties, diskursų tipologija yra bendrosios semiotikos problema ir diskursai apie erdvę priklauso šiai tipologijai, nors ir nesudarydami atskiros klasės. Utopiniams, poleminiams arba projektiniams, aprašomiesiems arba normatyviniams diskursams apie erdvę nesunku rasti homologų semantikos srityse, nesusijusiose su erdve.

Panaikinti padarinius, kuriuos sukuria nuotolis, skiriantis „daiktų diskursą“ nuo diskurso apie šį diskursą – tai pirmiausia paaiškinti pastarojo moksliskumo sąlygas, kad bandomas kurti semiotinis diskursas laikytųsi šias sąlygas atitinkančių taisyklių. Taigi skirtingai nei nemoksliniuose diskursuose, kur modelių įlaidinimas ir įerdvinimas yra normalios sakymo procedūros, semiotiniai modeliai yra *achroniški*, jie gali būti realizuoti bet kada ir bet kur ir nepriklauso nuo jų realizavimo. Kitaip nei ikimokslinėse epochose, kurios kartais sukdavo teoriškai labai sumanių modelių, naudojamų ir vėliau, semiotiniai modeliai privalo tenkinti *adekvatumo* principą, t. y. mokslinis diskursas privalo būti tam tikru atžvilgiu ekvivalentiškas pirminiam diskursui, kurį jis transponuoja, kad būtų galima jį įteisinti pasitelkus būtinąs papildomas procedūras arba diskursus. Tačiau diskursų teisėtumo principai ir jų įteisinimo procedūros taip pat priklauso nuo bendrosios mokslų epistemologijos.

Vertė KĘSTUTIS NASTOPKA

Versta iš Algirdas Julien Greimas, „Pour une sémiotique topologique“, in *Ibid.*, *Sémiotique et sciences sociales*, Paris: Le Seuil, 1976, p. 129–157.